

ΝΑΤΑΛΙΑ ΚΑΛΛΙΤΣΗ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΡΑΠΤΗ

Εναλλακτική μέθοδος έκθεσης ανασκαφικών σπαραγμάτων δύο ενδυμάτων από τη Συρία

Εισαγωγή

Η συντήρηση, προστασία και ανάδειξη υφασμάτων που έχουν βρεθεί σε ανασκαφές αποτελεί πρόκληση για τους συντηρητές, γιατί πρέπει να λάβουν υπόψη τους πολλά δεδομένα. Αρχικό στάδιο είναι η εξέταση και παρατήρησή τους για να αναλυθεί η τεχνολογία κατασκευής και να αποτιμηθεί η κατάσταση διατήρησής τους. Με την ολοκληρωμένη αυτή προσέγγιση είναι δυνατόν να επιλεγεί η κατάλληλη διαδικασία για τη συντήρηση και ανάδειξή τους. Στο πεδίο της συντήρησης, ανάλογα με την περίπτωση, έχουν αναπτυχθεί, έως έναν βαθμό, μέθοδοι ανάρτησης με διαφορετικά υλικά που διασφαλίζουν τη μακροπρόθεσμη διατήρηση των αρχαιολογικών υφασμάτων αντικειμένων. Παράμετροι που παίζουν ρόλο στην επιλογή του καταλληλότερου συστήματος ανάρτησης είναι το σχήμα (δισδιάστατο-τρισδιάστατο), η τεχνολογία κατασκευής και η κατάσταση διατήρησης του υφάσματος.

Αναφορικά με την έκθεση δισδιάστατων (επίπεδων) υφασμάτων υπάρχουν διάφοροι τρόποι, όπως η τοποθέτησή τους σε άκαμπτους ενισχυμένους πίνακες ή σε συστήματα ανάρτησης υπό πίεση, καθώς και η δημιουργία συστημάτων ανάρτησης με ταινία διπλής επικόλλησης (velcro®) ή με ράβδους (Παντελίδου 1988, Landi 1992, Kite & Hill 1998, Canadian Conservation Institute 1996, Challenor & Dodd 1997, Elveña 1997, Heritage Collection Council 1998, Robinson & Pardoe 2000, Windsor et al. 2002, Wolf 2002, Boersma et al. 2007, Storch 2007).

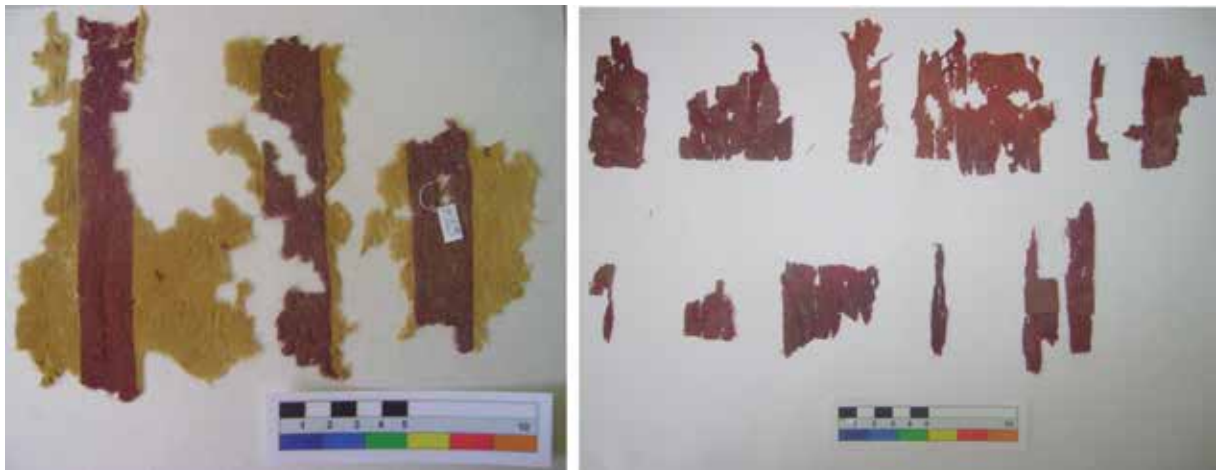
Στην εργασία αυτή περιγράφονται τα αντικείμενα και παρουσιάζονται τα κριτήρια επιλογής της μεθόδου ανάρτησης, καθώς και τα υλικά και η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για την κατασκευή του κατάλληλου συστήματος ανάρτησης για τη διατήρηση, έκθεση και ανάδειξη των επίπεδων αρχαιολογικών υφασμάτων σπαραγμάτων από τη Συρία.

Η έκθεση των υφασμάτων αυτών σπαραγμάτων αποτελούσε μέρος ενός προγράμματος που υλοποιήθηκε από το Τμήμα Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης του Τ.Ε.Ι. Αθήνας, με επιστημονικό υπεύθυνο τον κ. Γεώργιο Παναγιάρη, στο πλαίσιο Αναπτυξιακής Συνεργασίας Ελλάδας-Συρίας. Το πρόγραμμα αυτό, με τίτλο «Τεκμηρίωση, συντήρηση και παρουσίαση της ελληνιστικής συλλογής του Αρχαιολογικού Μουσείου της Χάμα στη Συρία –Οργάνωση εργαστηρίου και εκπαίδευση προσωπικού», χρηματοδοτήθηκε από την «Υπηρεσία Διεθνούς Αναπτυξιακής Συνεργασίας» (ΥΔΑΣ-HELLENIC AID) και το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας.

8| Περιγραφή των υφασμάτων σπαράγμάτων

Τα σπαράγματα με τα οποία ασχολείται η παρούσα εργασία, με αριθμό καταγραφής¹ K-55 και K-30 (εικ. 1), είναι δύο από τα υφάσματα που αποκαλύφθηκαν στον ανασκαφικό χώρο της Παλμύρας στη Συρία. Πρόκειται για ταφικά ευρήματα, τα οποία χρονολογούνται στον 3ο μ.Χ. αιώνα και πιθανόν να είναι τμήματα ενδυμάτων. Τα ενδύματα της περιόδου αυτής, με εμφανείς επιρροές από τους εκάστοτε κατακτητές, Έλληνες και Ρωμαίους, ήταν τουνίκες και μανδύες και φορέθηκαν ευρέως στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, όπως μαρτυρούν τα έργα τέχνης της εποχής, π.χ. τα νεκρικά πορτρέτα. Οι μανδύες ήταν συνήθως μάλλινοι, διακοσμημένοι στις τέσσερις γωνίες με γεωμετρικά σχήματα, ενώ οι τουνίκες ήταν διακοσμημένες με δύο κάθετες ταινίες (εικ. 2) (Granger-Taylor 2006).

Στο σπάραγμα K-55 ανήκουν 3 κομμάτια, στα οποία δεν έχει διατηρηθεί η παρυφή του υφάσματος (ούγια). Οι μέγιστες διαστάσεις τους –μήκος και πλάτος– είναι: 14,3x9 εκ., 13,2x5,4 εκ. και 8,6x6,4 εκ. Το ύφασμα έχει χρώμα ώχρας και φέρει πορφυρή ταινία, πάχους 2,3 εκ. Στο σπάραγμα K-30 ανήκουν 12 κομμάτια, πορφυρού χρώματος, χωρίς να διασώζεται η παρυφή του υφάσματος (ούγια). Οι διαστάσεις του μεγαλύτερου κομματιού είναι 8,2x8,2 εκ. και του μικρότερου 4,7x1,2 εκ.

Εικ.1. Υφασμάτινα σπαράγματα από τον αρχαιολογικό χώρο της Παλμύρας. Αριστερά το ύφασμα K-55 και δεξιά το K-30.

Το σπάραγμα K-55 έχει αρκετές ομοιότητες με υφάσματα που βρέθηκαν σε περιοχές ενταφιασμών κοντά στη Νεκρά Θάλασσα. Είναι παρόμοιο με μισή μάλλινη τουνίκα που βρέθηκε στην περιοχή Khirbet Qazone και κάλυπτε το σώμα ενός βρέφους, καθώς και με μια παιδική μάλλινη τουνίκα που βρέθηκε σχεδόν ολόκληρη στην περιοχή Cave of Letters (Granger-Taylor 2006). Παρότι δεν είναι δυνατόν να επιβεβαιωθεί ο ακριβής τύπος των ενδυμάτων που τα ευρήματα αυτά αντιπροσωπεύουν, επιχειρείται η απόδοση του υφάσματος K-55 σε τμήμα μιας τουνίκας.

1. Ο αριθμός καταγραφής είχε δοθεί από το Μουσείο της Παλμύρας.

Εικ.2. Οι ενήλικες και τα αγόρια φορούσαν συνήθως τουνίκα μέχρι το γόνατο, και από πάνω μανδύα.

Τα σπαράγματα K-55 και K-30 εξετάστηκαν μακροσκοπικά και μικροσκοπικά προκειμένου να διερευνηθεί το είδος των υλικών κατασκευής και της ύφανσης, ο αριθμός των κλώνων και η στρέψη των νημάτων. Τα στοιχεία αυτά δίνουν πληροφορίες για την ιστορική περίοδο κατασκευής των ενδυμάτων, βοηθούν στην αποτίμηση της κατάστασης διατήρησης και στην κατανόηση της μελλοντικής τους συμπεριφοράς. Τα σπαράγματα εξετάστηκαν σε όλη την έκτασή τους με τη χρήση κλωστόμετρου και στη συνέχεια με στερεομικροσκόπιο Nikon SMZ645, τύπου C-PS, προκειμένου να μελετηθεί περαιτέρω η τεχνολογία κατασκευής τους

και η κατάσταση διατήρησής τους. Επιπρόσθετα, χρησιμοποιήθηκε μικροσκόπιο διερχομένου φωτός, Olympus CX 41, για την ταυτοποίηση των ινών των υφάδιών και των στημονιών του κάθε υφάσματος.

Λόγω του ότι δεν υπήρξε επιπλέον αδειοδότηση για δειγματοληψία, δεν κατέστη δυνατή η περαιτέρω εξέταση των νημάτων, με φυσικοχημικές αναλύσεις, για να διαπιστωθεί η κατάσταση διατήρησής τους και να αναγνωριστούν οι βαφές που είχαν χρησιμοποιηθεί.

Αποτελέσματα εξέτασης

Μακροσκοπική παρατήρηση

Υφασμάτινο σπάραγμα K-55: Αποτελείται από 3 κομμάτια, τα οποία δεν ενώνονται μεταξύ τους. Η ύφανση είναι απλή: το στημόνι² είναι πιο λεπτό από το υφάδι και το δεύτερο καλύπτει το πρώτο (weft-faced) (Burnham 1981). Η ύφανση αυτή σύμφωνα με την Τσουρινάκη (2002) ονομάζεται «απλή ανισομερής δομή, όπου επικρατεί το υφάδι». Σε 1cm² η ύφανση φέρει 17 στημόνια και 28 υφάδια. Η υφή των νημάτων τόσο στο υφάδι όσο και στο στημόνι φαινόταν ίδια. Παρατηρήθηκαν επίσης αφύγρανση των ινών και ελαφρά μείωση της ελαστικότητας του υφάσματος.

Υφασμάτινο σπάραγμα K-30: Αποτελείται από 12 κομμάτια, τα οποία δεν ενώνονται μεταξύ τους. Η ύφανσή τους είναι απλή, με το στημόνι³ να είναι πιο λεπτό από το υφάδι (Burnham 1981). Σε 1cm² η ύφανση φέρει 31 στημόνια και 42 υφάδια.

2. Έχει γίνει η παραδοχή πως στημόνι είναι τα κάθετα νήματα στην πορφυρή ταινία.

3. Έχει γίνει η παραδοχή πως στημόνια είναι τα λεπτότερα νήματα.

10 | Κατά την εξέταση και των δύο σπαραγμάτων παρατηρήθηκε ότι τα νήματα είναι μονόκλωνα. Κατά την παρατήρηση των νημάτων διαπιστώθηκε διαφοροποίηση στην υφή των νημάτων των υφιδίων και των στημονιών. Παρατηρήθηκε επίσης σημαντική αφύγρανση των ινών και έντονη μείωση της ελαστικότητας-πλαστικότητας του υφάσματος.

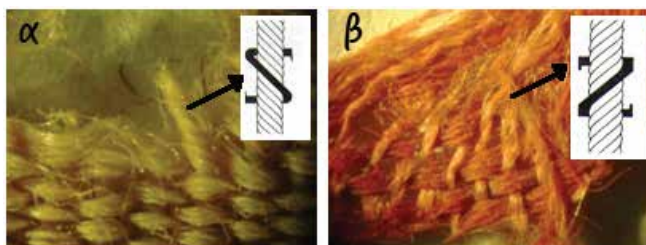
Μικροσκοπική εξέταση

Υφασμάτινο σπάραγμα K-55: Τα στημόνια και τα υφάδια διαπιστώθηκε ότι είναι στρέψης S (εικ. 3α). Όπως διαπιστώθηκε και κατά τη μικροσκοπική παρατήρησή τους σε μικροσκόπιο διερχομένου φωτός, δεν παρατηρήθηκαν διαδοχικές αριστερόστροφες και δεξιόστροφες συστροφές, ούτε κυτταρικό τοίχωμα και κυτταρική κοιλότητα, γεγονός που αποκλείει τη χρήση φυτικών ινών. Ωστόσο, ήταν διακριτή η ανομοιογενής επιφάνεια των ινών με την παρουσία επιθηλιακών κυττάρων, γεγονός που οδήγησε στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ζωικές ίνες προερχόμενες από τρίχωμα ζώων.

Κατά την εξέταση σε στερεομικροσκόπιο παρατηρήθηκαν σε μικρή ποσότητα χρώμα και σε μέτριο βαθμό ευθρυπτότητα των ινών.

Υφασμάτινο σπάραγμα K-30: Το στημόνι διαπιστώθηκε ότι είναι στρέψης Z, ενώ το υφάδι χωρίς στρέψη I (εικ. 3β). Τα νήματα δεν παρουσιάζουν μικροσκοπικά χαρακτηριστικά φυτικών ινών. Όσα έχουν μεγαλύτερη διάμετρο (υφάδι) παρουσιάζονται ανομοιογενή, όπως και του K-55, ενώ αυτά με μικρότερη διάμετρο (στημόνι) λεία, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πιθανόν να πρόκειται για μαλλί και μετάξι αντίστοιχα.

Επίσης, κατά την εξέταση παρατηρήθηκαν, σε μικρή ποσότητα, χρώμα και επικαθίσεις λευκού χρώματος στο ύφασμα, και σε μεγάλο βαθμό ευθρυπτότητα των ινών.

Εικ. 3α,β. Λεπτομέρεια των υφασμάτινων σπαραγμάτων σε στερεοσκόπιο, όπου είναι διακριτή η στρέψη. Αριστερά το K-55 και δεξιά το K-30.

Συντήρηση

Η συντήρηση περιορίστηκε στον επιφανειακό καθαρισμό και στη χρήση εφυγραντή υπερήχων προκειμένου τα σπαραγάμματα να επιπεδοποιηθούν και συγχρόνως να ενυδατωθούν μερικώς ώστε να αυξηθεί λίγο η ελαστικότητά τους. Επειδή δεν υπήρχε δυνατότητα να γίνουν φυσικοχημικές αναλύσεις, δεν προχώρησε ο καθαρισμός για να μη χαθούν πληροφορίες που μελλοντικά θα μπορούσαν να διερευνηθούν και να μελετηθούν.

Έκθεση των υφασμάτινων σπαραγμάτων

Τα δεδομένα που θεωρήθηκαν σημαντικά, προκειμένου να αποφασιστεί ο πιο ενδεδειγμένος τρόπος έκθεσής τους, παρατίθενται παρακάτω:

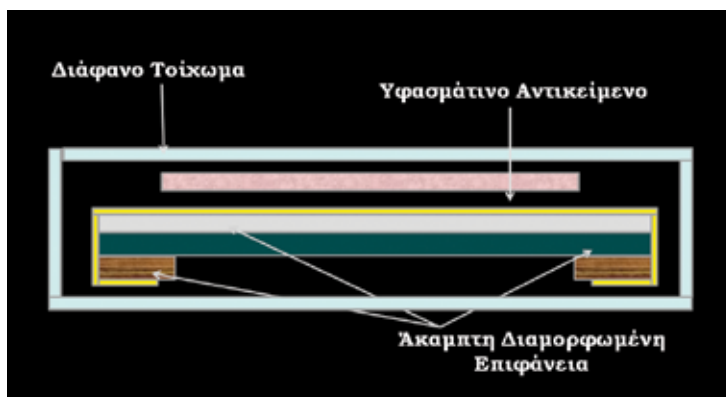
- Πρόκειται για επίπεδα υφάσματα, δεδομένου ότι διασώζονται μόνο σπαραγάμματα και δεν διατηρείται το τρισδιάστατο σχήμα τους.
- Είναι ανασκαφικά ευρήματα, ιδιαίτερα ευπαθή και ευαίσθητα ως προς τον χειρισμό.

- Βρίσκονται σε εξαιρετικά κακή κατάσταση διατήρησης και δεν επιδέχονται ράψιμο σε άκαμπτο ενισχυμένο πρίνακα λόγω της ευθρυπτότητας και της μειωμένης ελαστικότητας που παρουσιάζουν.
- Το εκθεσιακό περιβάλλον, στο οποίο πρόκειται να τοποθετηθούν, είναι μη ελεγχόμενο.

Σύστημα ανάρτησης υπό πίεση

Για την έκθεση των σπαραγμάτων επιλέχθηκε ένα σύστημα ανάρτησης υπό πίεση (pressure mounting). Η επιλογή αυτή βασίστηκε στο γεγονός ότι είναι μια μέθοδος που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για ανάρτηση, έκθεση, αποθήκευση ή μεταφορά ενός επίπεδου υφασμάτινου σπαραγματος, παρέχοντας παράλληλα τη δυνατότητα εύκολου χειρισμού.

Αποτελεί μια εναλλακτική μέθοδο ελάχιστης επέμβασης, αφού δεν απαιτείται να έχει προηγηθεί επεμβατική συντήρηση στο αντικείμενο σε ό,τι αφορά την υποστήριξη. Είναι μια αναστρέψιμη και σχετικά εύκολη μέθοδος ανάρτησης επίπεδων υφασμάτων, η οποία μπορεί να προσαρμόζεται στις ανάγκες του εκάστοτε αντικειμένου (Giuntini & Bede 1994, Peacock & Pullan 2002). Έχει χρησιμοποιηθεί, εδώ και πολλά χρόνια, για λεπτά επίπεδα υφάσματα, σε καλή κατάσταση διατήρησης, αλλά και για ευαίσθητα, ευπαθή και διαβρωμένα υφάσματα τα οποία δεν επιδέχονται υποστήριξη με ράψιμο, ενώ η χρήση συγκολλητικών θα ήταν σκόπιμο να αποφευχθεί (Windsor et al. 2002). Τα υφασμάτινα σπαραγματα, τα οποία εξετάζει η παρούσα εργασία, πληρούν αυτά τα κριτήρια.

Εικ. 4. Σχηματική αναπαράσταση ενός συστήματος ανάρτησης υπό πίεση (pressure mounting).

Η αρχή της μεθόδου βασίζεται στην τοποθέτηση του υφάσματος ανάμεσα σε μια άκαμπτη, ειδικά διαμορφωμένη επιφάνεια –ενισχυμένο πρίνακα– και σε ένα διαφανές τοίχωμα (εικ. 4), όπου το αντικείμενο σταθεροποιείται και συγκρατείται σε κατακόρυφη θέση μόνο από την πίεση που ασκείται από τις δύο επιφάνειες (Windsor et al. 2002). Η πίεση αυτή είναι ελεγχόμενη και δεν προκαλεί πε-

ραιτέρω φθορές στο υφασμάτινο αντικείμενο. Μέσω του συστήματος αυτού μειώνεται επίσης η έκθεσή του σε περιβαλλοντικούς ρύπους (Peacock & Pullan 2002).

Για την κατασκευή ενός συστήματος «pressure mounting» χρησιμοποιούνται υλικά που είναι χημικώς αδρανή, μη όξινα και δεν προκαλούν περαιτέρω φθορές στο ύφασμα. Η κατασκευή τέτοιων συστημάτων εξελίχθηκε με τα χρόνια και παρουσιάζει διαφορές από χώρα σε χώρα αλλά και από μουσείο σε μουσείο. Οι μέθοδοι και τα υλικά ποικίλλουν ανάλογα με το είδος του υφασμάτινου σπαραγματος (μέγεθος, βάρος) και κυρίως με την κατάσταση διατήρησής του (Kajitani & Phipps 1986, Abegg-Stiftung 1988, Giuntini & Bede 1994, Bacchus & Lord 2000, Windsor et al. 2002, Hartog & Zagorska-Thomas 2006, Zaharia & Sato 2007).

12 | Υλικά και μέθοδος κατασκευής συστήματος ανάρτησης υπό πίεση

Για τη δημιουργία του συστήματος ανάρτησης λήφθηκε υπόψη το μέγεθος και η κατάσταση διατήρησης των ευρημάτων, καθώς και οι μη ελεγχόμενες περιβαλλοντικές συνθήκες της περιοχής και του χώρου έκθεσής τους. Λόγω της ιδιαίτερα ευπαθούς κατάστασής τους επιλέχθηκε η έδρασή τους σε μαλακό υπόστρωμα για να αποφευχθούν περαιτέρω μηχανικές καταπονήσεις. Ο ακριβής τρόπος τοποθέτησης των σπαραγμάτων καθορίστηκε σε συνεννόηση με την ιστορικό αρχαιολογικών υφασμάτων Granger-Taylor (2008), και ως εκ τούτου προέκυψαν οι διαστάσεις των συστημάτων «pressure mounting». Τέλος, σημαντικό ρόλο στην επιλογή του συστήματος έπαιξαν ο χρόνος και το κόστος κατασκευής, η ευκολία εξεύρεσης υλικών και το αισθητικό αποτέλεσμα.

Τα υλικά και οι μέθοδοι κατασκευής συστημάτων ανάρτησης υπό πίεση διερευνήθηκαν από την Καλλίτση (2009) προκειμένου να καταγραφούν οι τυχόν αλλαγές του μικροκλίματος που επικρατεί στο εσωτερικό του συστήματος, ανάλογα με τις διακυμάνσεις θερμοκρασίας και σχετικής υγρασίας του εξωτερικού περιβάλλοντος στο οποίο βρίσκονται τα εν λόγω συστήματα. Στο πλαίσιο της έρευνας που υλοποιήθηκε έγινε σύγκριση διαφόρων υλικών και μεθόδων για την κατασκευή συστημάτων «pressure mounting». Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι το μικροκλίμα του συστήματος επηρεάζεται από τις διακυμάνσεις του εξωτερικού περιβάλλοντος, εκτός εάν το σύστημα είναι ερμητικά κλειστό.

Η μέθοδος ανάρτησης που επιλέχθηκε ήταν ίδια και για τα δύο υφασμάτινα αντικείμενα, αφού θα εκθέτονταν στην ίδια προθήκη και δεν θα ήταν δόκιμο αισθητικά να έχουν κατασκευαστικές διαφορές. Η κατασκευή των συστημάτων ανάρτησης πραγματοποιήθηκε αρχικά με τη δημιουργία ενός ξύλινου σταθερού πλαισίου, από ξύλο λεύκας, στο οποίο προσαρμόστηκε μια βάση από ακρυλικό φύλλο (plexiglas®), πάχους 3mm, με ανοξείδωτες βίδες στις τέσσερις γωνίες του. Η επένδυση των άκαμπτων επιφανειών και η δημιουργία ενός μαλακού υποστρώματος επιτεύχθηκαν με φύλλα από πολυεστερικό μη υφασμένο υλικό (polyfelt®), τα οποία συγκρατήθηκαν πάνω στη βάση με βαμβακερή φανέλα που προσαρμόστηκε με ανοξείδωτες καρφίδες. Κατόπιν, με τον ίδιο τρόπο τοποθετήθηκε βαμβακερή ποπλίνα που αποτελούσε το υποκείμενο στρώμα των αντικειμένων.

Η βαμβακερή ποπλίνα βάφτηκε με βαφές solorphenyl® της εταιρείας Ciba Geigy σε κατάλληλο χρώμα ώστε να αναδεικνύονται τα υφασμάτινα σπαραγγατά. Η κατασκευή του μαλακού τμήματος του συστήματος ανάρτησης ολοκληρώθηκε με την τοποθέτηση, στην πίσω όψη των συστημάτων, βαμβακερού υφάσματος ίδιου χρώματος, το οποίο ράφτηκε με την «κρυφή» βελονιά «channel» (εικ. 5). Στη συνέχεια, πάνω στα μαλακά υποστρώματα τοποθετήθηκαν τα σπαραγγατά K-55 και K-30 και κατασκευάστηκαν ακρυλικά κουτιά (plexiglas®), τα οποία

Εικ. 5. Η διαδικασία κατασκευής του συστήματος «pressure mounting».

Εικ. 6. Τα υφάσματα μετά την τοποθέτησή τους στα συστήματα ανάρτησης.

προσαρμόστηκαν στο ξύλινο πλαίσιο του κάθε συστήματος με ανοξειδωτες βίδες. Το κλειστό σύστημα «pressure mounting» δημιουργήθηκε με την τοποθέτηση ενός άλλου ακρυλικού φύλλου στην πίσω όψη, το οποίο προσαρμόστηκε με υγρό χλωροφόρμιο (εικ. 6).

Ελληνική βιβλιογραφία

- Καλλίτση, Ν. (2009), *Μελέτη διαφόρων συστημάτων ανάρτησης επίπεδων υφασμάτων υπό πίεση (pressure mounting) – Εφαρμογή σε αρχαιολογικά υφάσματα από τον ανασκαφικό χώρο της Παλμύρας στη Συρία* (Αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία, Σχολή Γραφικών Τεχνών και Καλλιτεχνικών Σπουδών, Τμήμα Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης, Τ.Ε.Ι. Αθήνας), Αιγάλεω.
- Παντελίδου, Β. (1988), «Τρόποι έκθεσης υφασμάτων», στο Κυπραίου, Ε. (επιμ.) (1991), *Εκπαιδευτικό σεμινάριο συντήρησης λαογραφικών αντικειμένων*, Αθήνα, 7-10 Νοεμβρίου 1988, Αθήνα, ΥΠ.ΠΟ., Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού: 93-94.
- Τσουρινάκη, Σ. (2002), «Ένας παιδικός χιτώνας στην Κοπτική Συλλογή του Μουσείου Μπενάκη», *Αρχαιολογία και Τέχνες*, Ιούνιος, 83: 59-63.

Ξενογλωσση βιβλιογραφία

- Abegg-Stiftung (1988), *Textile Conservation and Research*, Switzerland, Abegg-Stiftung Bern.
- Bacchus, H. & Lord, A. (2000), «Pressure Mounting a Painted Regimental Colour Using a US Technique», *UKIC Conservation News*, November, 73: 61-64.
- Boersma, F., Brokerhof, A., Van den Berg, S. & Tegelaers, J. (2007), *Unravelling Textiles – A Handbook for Preservation of Textile Collections*, London, Archetype Publications.
- Burnham, D. (1981), *A Textile Terminology – Warp & Weft*, London, Routledge & Kegan Paul.
- Canadian Conservation Institute (1996), «Velcro Support System for Textiles», *CCI Notes* 13/4, Ottawa, Canadian Conservation Institute.
- Challenor, C. & Dodd, W. (1997), «Flying the Flag Down Under: A Discussion of the Significance of Flags, the Etiquette of Using them and a Variety of Display Techniques», *Preprints of a Conference, Textile Symposium 97 – Fabric of an Exhibition: An Interdisciplinary Approach*, Ottawa, Canada, September 2007, Ottawa, Canadian Conservation Institute.

- 14 | Elveña, E. (1997), «Textile Exhibition Practices in the Philippines», *Preprints of a Conference, Textile Symposium 97 – Fabric of an Exhibition: An Interdisciplinary Approach, Ottawa, Canada September 2007*, Ottawa, Canadian Conservation Institute.
- Giuntini, C. & Bede, D. (1994), «The Conservation of a Group of Paracas Mantles», *La conservation des textiles anciens, Journée d' Études de la SFIC*, October: 169-180.
- Granger-Taylor, H. (2006), «Textiles from Khirbet Qazone and the Cave of Letters. Two Burial Sites near the Dead Sea: Similarities and Differences in Find Spots and Textile Types», στο S. Schrenk (εκδ.), *Textiles in Situ. Their Find Spots in Egypt and Neighboring Countries in the First Millenium CE*: 113-134.
- Hartog, F. & Zagorska-Thomas, N. (2006), «Harpies – Past and Present», *V&A Conservation Journal*, 53: 9-11.
- Heritage Collection Council (1998), «Textiles», στο *reCollections: Caring for Collections across Australia – Caring for Cultural Material 2*, Common Wealth of Australia: 2-27.
- Kajitani, N. & Phipps, E. (1986), «Pressure Mounting – Our Fifteen Years Experience in Interim Treatment between Stich-Mounting and Consolidation, Textile Treatments Revisited», *Postprints of Harpers Ferry Regional Group Meeting in National Museum of American History, Washington, USA, November*, Washington, Smithsonian Institution.
- Kite, M. & Hill, A. (1998), «Man-Made Materials and Textile Conservation», στο A. Timar-Balazsy and D. Eastop (εκδ.), *Postprints of the ICOM-CC, WG Textiles Two Interim Meetings, International Perspectives on Textile Conservation, Amsterdam, Holland, October 1994 & Budapest, Hungary, 1995*, London, Archetype Publications.
- Landi, S. (1992), *The Textile Conservator's Manual*, β' έκδ., Oxford, Butterworth-Heinemann.
- Peacock, T. & Pullan, M. (2002), «Pressure Mounting Textiles for Display», *Handouts of Pressure-Mounting Workshop*, UKIC-Textile Section /The British Museum, UK.
- Robinson, J. & Pardoe, T. (2000), *An Illustrated Guide to the Care of Costume and Textile Collections*, Scottish Museum Council.
- Storch, P. (2007), *Exhibits and Storage Materials Handbook: Test Results Index, Materials Glossary*, Minnesota, Historical Society.
- Windsor, D., Hillyer, L. & Eastop, D. (2002), «The Role of Pressure Mounting in Textile Conservation: Recent Applications of U.S. Techniques», στο R. Vontobel (εκδ.), *Preprints of 13th Triennial Meeting Rio de Janeiro, Rio de Janeiro, 22-27 September 2002*, London, James & James.
- Wolf, S. (2002), «Appendix K: Curatorial Care of Textile Objects», στο *Museum Handbook-Part I: Museum Collections*, Washington: National Park Service, Museum Management Program.
- Zaharia, F. & Sato, M. (2007), «Pressure Mounting Textiles» (ανακοίνωση στη Συνάντηση του ICOM-CC στην Πολωνία, 13-18 Μαΐου 2007).

Προσωπική επικοινωνία μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου

Granger-Taylor, H. hero@granger-taylor.com, 2008. Χωρίς θέμα. [e-mail] Ηλεκτρονικό Ταχυδρομείο στη Ν. Καλλίτση (nata_258@hotmail.com). Στάλθηκε Σάββατο 31 Μαΐου 2008, 08:46.

Ναταλία Καλλίτση
Συντηρήτρια έργων τέχνης
nata_258@hotmail.com

Νικόλαος Ανδρουτσόπουλος
Συντηρητής έργων τέχνης, Μουσειολόγος
and.nikos@gmail.com

Σταυρούλα Ράππη
Εργαστηριακό Διδακτικό Προσωπικό
Τμήμα Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης
Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
srapti@uniwa.gr

